



Shahid Bahonar
University of Kerman



Journal of Iranian Studies

From Fertility to Bread-Bearing: The Symbolism of Pea Ritual Dolls in Farrokhsahr Culture

Nahid Jafari Dehkordi¹ , Hamid Rezaei²

1. Assistant Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Arts and Humanities; Shahrekord University, Shahrekord, Iran. E-mail: nahid.jafari@sku.ac.ir

2. Corresponding author, Hamid Rezaei, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. E-mail: H.Rezaie@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 2025 March 11

Received in revised form 2025
May 8

Accepted 2025 May 17

Published online 2025 June 22

Keywords:

Nowruz,
Farrokhsahr culture,
bread-making,
fertility,
pea doll.

ABSTRACT

Purpose: Pea dolls, as part of the indigenous culture of Farrokhsahr in Chaharmahal and Bakhtiari Province, are a reflection of the connection between native art and nature and agricultural traditions. The natural bumps and depressions of the pea create a relative resemblance to the human face, which is transformed into a symbolic doll by adding simple details such as drawing eyes and mouths. These dolls are made in both male and female genders and are placed on the grass during Nowruz to evoke concepts such as blessing, fertility, and bread-making. The authors are trying to identify the relationship between pea dolls and the concepts of fertility and bread-making and answer the question: "What is the role of the female and male genders in pea dolls and how are they linked to the concepts of fertility and bread-making?"

Method and Research: The present study has a developmental approach in terms of purpose and data analysis is conducted qualitatively; The authors, using a descriptive-analytical approach derived from documentary and field studies and based on an anthropological approach, examine the role of gender in pea dolls and its connection with social beliefs.

Findings and Conclusions: The findings show that pea dolls, in addition to aesthetic aspects, have deep concepts in the field of cultural identity, social beliefs and gender roles. The position of these dolls in strengthening national identity, preserving traditional rituals and their connection with the concepts of fertility and bread-making highlights their importance in Iranian culture. In addition, pea dolls are a reflection of the social roles of women and men in traditional Iranian society and, along with ritual values, act as a factor in transmitting beliefs and traditions to future generations. Pea dolls, which are made in two forms, female and male, are a symbol of two complementary poles in the cycle of life, each of which has its own characteristics and together represent social balance and evolution.

Cite this article: Jafari Dehkordi, N., Rezaei, H. (2025). From Fertility to Bread-Bearing: The Symbolism of Pea Ritual Dolls in Farrokhsahr Culture. *Journal of Iranian Studies*, 24 (47), 49-67.
<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24967.2708>



© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24967.2708>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Peas have long been considered in the making of ritual dolls due to their natural texture and special form. If we look closely at their surface, their bumps and depressions have a natural and irregular shape that sometimes creates a relative resemblance to the parts of the human face. The protrusion between the two halves of the pea is located in a way that evokes the nose, and the protrusions around it create a shape that is appropriate for the overall structure of the face. This natural feature has led local cultures to choose peas as the head for handmade dolls, because it takes on a familiar and friendly appearance without the need for many changes. This allows the makers of these dolls to quickly draw a face on the pea by adding simple details such as drawing eyes and mouths. In addition, the use of peas as the main material indicates the deep connection of these types of dolls with nature and agricultural traditions. This choice not only demonstrates the cleverness of traditional makers in using simple and readily available raw materials, but also reflects a creative look at natural objects. In fact, this method is considered a form of interaction with nature, in which a simple edible element becomes part of a cultural and artistic tradition with a slight change. In the culture of the people living in the Farrokhshahr region of Chaharmahal and Bakhtiari, these dolls are made up of two genders: female and male. In this study, the dual gender role of pea dolls is specifically addressed; female dolls are examined as a symbol of fertility and childbirth, and male dolls as a sign of bread-making and the beginning of the agricultural season. By examining the cultural and social symbols of the pea doll, this research contributes to a deeper understanding of traditions, Iranian identity, gender roles, and the connection between art and ritual, and can be effective in reviving indigenous values and developing cultural and anthropological studies.

Methodology

This research has a developmental approach in terms of purpose and data analysis is conducted qualitatively. The statistical population includes anthropomorphic ritual dolls of Chaharmahal and Bakhtiari, among which the pea dolls related to Nowruz rituals have been purposefully selected to be described and analyzed within the framework of ethnographic studies. In this study, data collection was carried out using documentary and field methods, and the researchers have determined the objectives and scope of the research by reviewing reliable sources and personal interviews, and present their findings based on this framework.

Results

Pea dolls in the culture of Farrokhshahr, Chaharmahal and Bakhtiari, have a very deep and broad meaning as cultural and social symbols. These dolls, which are placed on the Haftsin table of Nowruz, play important roles beyond a simple decoration as symbols of fertility, birth, the renewal of nature, and the interaction between man and earth. Pea dolls, which are made in two forms, female and male, are a symbol of two complementary poles in the cycle of life, each of which has its own characteristics and together represent social balance and evolution.

Conclusion

In fact, these dolls are not only used as symbols of fertility and human effort, but also as signs of respect for nature and an understanding of the importance of interacting with the earth and the environment. In the modern world, these messages have become even more important and, especially in light of environmental crises, they remind us of the importance of preserving and caring for the earth and natural resources. As an ancient tradition, the

Farrokhshahr pea dolls also represent the connection between past and present generations. By maintaining their connection to ancient traditions while adapting to the contemporary world, these dolls demonstrate the power of indigenous cultures in preserving and transmitting human and social beliefs and values. Ultimately, the pea dolls have remained not only as a decoration or a memento of Nowruz, but also as symbols of cooperation between humans and nature, and the interaction between women and men in creating and preserving life, and they have a special place in the cultural history of Farrokhshahr.



از باروری تا نان آوری: نمادشناسی عروسک‌های آیینی نخودی در فرهنگ فرخ شهر

ناهید جعفری دهکردی^۱، حمید رضایی^۲ 

۱- استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران. رایانامه:

Nahid.Jafari.sku.ac.ir

۲- نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: H.Rezaie@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ کلیدواژه‌ها: نوروز فرهنگ فرخ شهر نان آوری باروری عروسک نخودی	زمینه/هدف: عروسک‌های نخودی به عنوان بخشی از فرهنگ بومی فرخ شهر در استان چهارمحال و بختیاری، بازتابی از پیوند هنر بومی با طبیعت و سنت‌های کشاورزی هستند. برجستگی‌ها و فرورفتگی‌های طبیعی نخود، شباهتی نسبی به چهره انسان ایجاد می‌کند که با افزودن جزئیاتی ساده مانند نقاشی چشم و دهان، به عروسکی نمادین تبدیل می‌شود. این عروسک‌ها در دو جنس مؤنث و مذکر ساخته می‌شوند و در نوروز بر روی سبزه‌ها قرار می‌گیرند تا مفاهیمی همچون برکت، باروری و نان آوری را تداعی کنند. نگارندگان تلاش دارند با هدف شناسایی ارتباط عروسک‌های نخودی با مفاهیم باروری و نان آوری به این سؤال پاسخ دهند که "نقش جنسیت‌های مؤنث و مذکر در عروسک‌های نخودی چیست و چگونه با مفاهیم باروری و نان آوری پیوند خورده‌اند؟" روش/رویکرد: پژوهش حاضر به لحاظ هدف رهیافتی توسعه‌ای دارد و تحلیل داده‌ها به صورت کیفی انجام می‌شود؛ نگارندگان با رویکردی توصیفی-تحلیلی حاصل از مطالعات اسنادی و میدانی و بر مبنای رویکرد مردم‌شناسی، به بررسی نقش جنسیت در عروسک‌های نخودی و پیوند آن با باورهای اجتماعی می‌پردازند. یافته‌ها/نتایج: یافته‌ها نشان می‌دهند که عروسک‌های نخودی علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی، دارای مفاهیم عمیقی در زمینه هویت فرهنگی، باورهای اجتماعی و نقش‌های جنسیتی هستند. جایگاه این عروسک‌ها در تقویت هویت ملی، حفظ آیین‌های سنتی و ارتباط آن‌ها با مفاهیم باروری و نان آوری، اهمیت آن‌ها را در فرهنگ ایرانی برجسته می‌سازد. افزون بر این، عروسک‌های نخودی بازتابی از نقش‌های اجتماعی زنان و مردان در جامعه سنتی ایران هستند و در کنار ارزش‌های آیینی، به عنوان عاملی برای انتقال باورها و سنت‌ها به نسل‌های آینده عمل می‌کنند.

استناد: جعفری دهکردی، ناهید؛ رضایی، حمید (۱۴۰۴). از باروری تا نان آوری: نمادشناسی عروسک‌های آیینی نخودی در فرهنگ فرخ شهر. *مجله*

مطالعات ایرانی، ۲۴ (۴۷)، ۶۷-۴۹.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24967.2708>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

© نویسندگان.



۱-مقدمه

۱-۱- بیان مسأله

ساخت عروسک‌های آیینی در ایران پیشینه‌ای طولانی دارد و معمولاً با مراسم و آیین‌های مختلف در ارتباط بوده است. عروسک‌های نخودی نیز بخشی از این سنت دیرینه محسوب می‌شوند که به عنوان نمادی از برکت، شادی و زایش در نوروز مورد استفاده قرار می‌گیرند. برخی معتقدند که این عروسک‌ها در گذشته برای جلب خیر و برکت در سال نو ساخته می‌شده‌اند و نوعی نذر برای سلامتی و خوشبختی خانواده بوده‌اند. نخود به دلیل بافت طبیعی و فرم خاص خود، از دیرباز در ساخت عروسک‌های آیینی مورد توجه بوده است. اگر با دقت به سطح آن نگاه کنیم، برجستگی‌ها و فرورفتگی‌هایش حالتی طبیعی و نامنظم دارند که گاه شباهتی نسبی به اجزای چهره انسان می‌آفریند. زائده میان دو نیمه نخود به شکلی قرار گرفته که تداعی‌کننده محل بینی است، و برآمدگی‌های اطراف آن حالتی متناسب با ساختار کلی صورت ایجاد می‌کنند. این ویژگی طبیعی باعث شده است که در فرهنگ‌های محلی، نخود را به عنوان سر برای عروسک‌های دست‌ساز انتخاب کنند، زیرا بدون نیاز به تغییرات زیاد، حالتی آشنا و دوستانه به خود می‌گیرد. همین امر به سازندگان این عروسک‌ها امکان می‌دهد با افزودن جزئیات ساده‌ای مانند نقاشی چشم و دهان، به سرعت چهره‌ای را بر روی نخود ترسیم کنند. در کنار آن، استفاده از نخود به عنوان ماده اصلی، نشانی از ارتباط عمیق این نوع عروسک‌ها با طبیعت و سنت‌های کشاورزی دارد. این انتخاب نه تنها نشان‌دهنده هوشمندی سازندگان سنتی در بهره‌گیری از مواد اولیه ساده و در دسترس است، بلکه بیانگر نگاهی خلاقانه به اشیای طبیعی نیز هست. در واقع، این روش نوعی تعامل با طبیعت محسوب می‌شود که در آن، یک عنصر ساده خوراکی با اندکی تغییر به بخشی از یک سنت فرهنگی و هنری تبدیل می‌شود.

در فرهنگ مردمان ساکن در منطقه فرخشهر چهارمحال و بختیاری این عروسک‌ها از دو جنس مؤنث و مذکر تشکیل شده‌اند. در این مطالعه، به طور خاص به نقش دوگانه جنسیتی عروسک‌های نخودی پرداخته شده است؛ عروسک‌های زنانه به عنوان نماد باروری و زایش و عروسک‌های مردانه به عنوان نشانه‌ای از نان‌آوری و آغاز فصل کشاورزی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این پژوهش با بررسی نمادهای فرهنگی و اجتماعی عروسک نخودی، به فهم عمیق‌تری از سنت‌ها، هویت ایرانی، نقش‌های جنسیتی و پیوند هنر و آیین کمک می‌کند و می‌تواند در احیای ارزش‌های بومی و توسعه مطالعات فرهنگی و مردم‌شناسی مؤثر باشد. هدف تحقیق حاضر شناسایی ارتباط عروسک‌های نخودی با مفاهیم باروری و نان‌آوری است که بر مبنای هدف در زمره پژوهش‌های توسعه‌ای قرار می‌گیرد و براساس ماهیت توصیفی-تحلیلی است. نگارندگان تلاش دارند از طریق مطالعات اسنادی و میدانی در پرتو متون مردم‌شناسی به بررسی کیفی جفت عروسک نخودی مؤنث و مذکر در فرهنگ ایرانی بپردازند و به این سؤال پاسخ دهند که نقش جنسیت‌های مؤنث و مذکر در عروسک‌های نخودی چیست و چگونه با مفاهیم باروری و نان‌آوری پیوند خورده‌اند؟ در این مقاله به بررسی پیشینه، روش ساخت و اهمیت این عروسک‌های آیینی خواهیم پرداخت.

۱-۲- پیشینه پژوهش

با وجود برخی پژوهش‌ها در حوزه کاربرد عروسک‌های آیینی و نمادشناسی آن‌ها تاکنون تحقیق مستقلی به عروسک‌های نخودی اختصاص داده نشده است؛ تعدادی از مطالعات هم‌سو با جستار حاضر به شرح زیر می‌باشد:

رستم‌آبادی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه "بررسی راز عروسک در حقیقت وجودی انسان از اسطوره تا کنون"، عروسک را همدم و همراه انسان می‌داند که نقش مهمی در اجرای آیین‌ها و باورهای دوران خود داشته است. او همچنین پیشنهادهایی برای احیای دوباره این ساخته‌های آیینی ارائه می‌دهد. تکیه‌خواه (۱۳۹۳) در پایان‌نامه "پژوهشی در کاربرد عروسک‌های آیینی ایران"، به بررسی پیشینه عروسک در ایران پرداخته و آن را براساس آیین‌های اسطوره‌ای و جادویی تحلیل می‌کند. او پژوهش خود را با مطالعه پیکرک‌های آیینی ایران باستان آغاز کرده و معتقد است که عروسک باید در زمینه‌هایی همچون مردم‌شناسی، اسطوره‌شناسی، باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگ عامه، آیین و مذهب مورد بازنگری و بررسی قرار گیرد. زمانی (۱۳۹۶) در پایان‌نامه "مطالعه تطبیقی عروسک‌های آیینی ایران با توجه به کارکرد و فرم (آیین‌های باران‌خواهی، آفتاب‌خواهی و نوروز)" به نقش عروسک‌های آیینی در تخلیه روانی افراد، امید به آینده بهتر، بهبود شرایط زندگی و کارکردهای درمانی اشاره می‌کند. او تأثیرات روانی این عروسک‌ها بر اجراکنندگان و تماشاگران را مورد توجه قرار داده و با بررسی آیین‌های مشابه در مناطق مختلف ایران، به شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در فرم و عملکرد این عروسک‌ها پرداخته است. جعفری دهکردی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله "گونه‌شناسی عروسک‌های روان‌گردان در فرهنگ‌های ایرانی"، عروسک‌های آیینی روان‌آسا را در محدوده جغرافیایی ایران به دو بخش تاریخی (تاریخ ایران و اسلام) و خیالی (اساطیری، ادبی و پیکرک) تقسیم نموده‌اند که مورد آخر جهت استفاده در نیازهای روزمره است. جعفری دهکردی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله "جایگاه تاریخی عروسک در فرایند شکل‌گیری دگرخود انسانی" نشان می‌دهند که عروسک‌های قومی ایرانی به سه شیوه اصلی نقش دگرخود را برای دارندگان خود ایفا می‌کنند: نخست، تجسم شخصیت‌های آرمانی؛ دوم، جان‌بخشی و همراهی روحی؛ و سوم، ایفای نقش فدیة یا بلاگردانی برای رفع بلا و دور کردن آسیب‌های احتمالی از زندگی فرد. عظیم‌پور (۱۳۸۹) در کتاب "فرهنگ عروسک‌های و نمایش‌های عروسکی آیینی و سنتی ایران" به عروسکی چادر به سری به نام نخوتک در فرهنگ سیستان اشاره کرده که از سر آن از نخود تهیه شده است. صالح‌پور (۱۳۹۱) در کتاب "پیکرک‌ها، سیم‌چپه‌ها، و عروسک‌های کهن ایران" به شناسایی و معرفی پیکرک‌ها و عروسک‌های ابتدایی ایران می‌پردازد. او در این اثر نمونه‌هایی از پیکرک‌های انسان‌ریخت (زنانه و مردانه)، جانورریخت، اشیای پیکرگون و سردیس‌ها را ارائه داده است و به تحلیل نقش و کاربردهای آیینی، اجتماعی و نمادین آن‌ها در فرهنگ ایران باستان می‌پردازد. طاهری (۱۳۹۳) در بخش دوم کتاب "یزدبانوان در فرهنگ و اساطیر ایران و جهان"، به پیکرک‌های دوران باستان ایران اشاره می‌کند. او معتقد است که حضور گسترده یزدبانوان باروری در این فرهنگ، نشان‌دهنده نگاه پیشینیان به قوانین حاکم بر زندگی و ارتباط آن با طبیعت و نیروهای کیهانی است. به باور او، زنان نقشی میانجی میان نیروی برکت‌آفرین آسمانی و حیات زمینی ایفا کرده‌اند.

۱-۳- روش‌شناسی پژوهش

این جستار به لحاظ هدف رهیافتی توسعه‌ای دارد و تحلیل داده‌ها به صورت کیفی انجام می‌شود. جامعه آماری شامل عروسک‌های آیینی انسان‌ریخت چهارمحال و بختیاری است که از میان آن‌ها عروسک‌های نخودی که با آیین‌های نوروز مرتبط هستند؛ به صورت هدفمند به‌گزین شده‌اند تا در چارچوب مطالعات قوم‌نگاری، توصیف و تحلیل شوند. در این پژوهش، از رهیافت قوم‌نگاری واقع‌گرا بهره گرفته شده است که در انسان‌شناسی فرهنگی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ که «پژوهشگر به شیوه‌ای بی‌طرفانه و در قالب سوم شخص، آنچه را که مشاهده یا از مشارکت‌کنندگان دریافت کرده، ثبت و گزارش می‌کند. قوم‌نگار همچون یک گزارش‌گر، تمامی واقعیت‌ها را بدون سوگیری شخصی، اهداف سیاسی یا داوری‌های فردی بازتاب می‌دهد. اعضای مورد مطالعه در این روش می‌توانند از گروه‌های استانداری مانند زندگی خانوادگی و کاری، شبکه‌های ارتباطی و اجتماعی، یا سیستم‌های سلسله‌مراتبی انتخاب شوند تا جزییات زندگی روزمره آن‌ها برای توصیف فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد» (کرسول، ۱۳۹۸: ۹۴). مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان بر این باورند که شرایط فرهنگی و نیازهای اجتماعی، تأثیر مستقیمی بر شکل‌گیری آثار هنری دارند و هیچ اثر هنری را نمی‌توان مستقل از زمینه‌های فرهنگی آن بررسی کرد (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۷۳). عروسک‌های بومی به عنوان بخشی از هنرهای قومی، نشان‌دهنده هویت جغرافیایی و فرهنگی خاص خود هستند و همین ویژگی آن‌ها را از دیگر عروسک‌های سنتی متمایز می‌کند. این دست‌ساخته‌ها، بازتابی روشن از مبدأ فرهنگی خود به شمار می‌روند، زیرا هنر قومی تجلی تفکرات یک اجتماع است و نیازهای جمعی آن را برای مخاطب روایت می‌کند (فیشر، ۱۳۶۸: ۱۹۱). در این پژوهش، گردآوری داده‌ها به روش اسنادی و میدانی انجام شده و پژوهشگران با بررسی منابع معتبر و مصاحبه‌های شخصی، اهداف و دامنه پژوهش را مشخص کرده‌اند و یافته‌های خود را براساس این چارچوب ارائه می‌دهد.

۱-۴- یافته‌ها و نتایج پژوهش.

عروسک‌های نخودی تنها جنبه زیبایی ندارند، بلکه حامل مفاهیم عمیقی همچون هویت فرهنگی، باورهای اجتماعی و نقش‌های جنسیتی هستند. آن‌ها در تقویت هویت ملی، حفظ آیین‌های سنتی و بیان مفاهیمی مانند باروری و نان‌آوری جایگاه مهمی دارند. همچنین، این عروسک‌ها بازتاب‌دهنده نقش‌های اجتماعی زنان و مردان در جامعه سنتی ایران بوده و وسیله‌ای برای انتقال باورها و سنت‌ها به نسل‌های آینده محسوب می‌شوند.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- عروسک بومی

عروسک در میان اقوام ایرانی حضوری پررنگ و ریشه‌دار دارد و بخشی از زندگی اجتماعی مردم به شمار می‌آید. افزون بر این، در اسطوره‌های فرهنگی جایگاهی ویژه داشته و با باورهای مردمی پیوند عمیقی برقرار کرده است. این پدیده برای کودکان، دوستی مطیع و همراهی همیشگی محسوب می‌شود که ارتباطی عاطفی با آن شکل می‌گیرد. همچنین، در آیین‌های سنتی، عروسک‌ها هم در نقش نمادهای خیر و هم در قالب عناصر شر ظاهر شده و به انسان‌ها در تجربه و تقویت پیوندهای آیینی کمک می‌کنند (عظیم‌پور، ۱۳۸۹: ۶۱۳). عروسک بیش از آن‌که یک شیء فیزیکی باشد، در تخیل انسان جان می‌گیرد و معنا پیدا می‌کند. این ویژگی باعث شده است که عروسک‌ها در فرهنگ‌های

مختلف نه تنها به عنوان اسباب بازی، بلکه به عنوان نمادهایی آیینی، هنری و اجتماعی شناخته شوند. در واقع، تعامل انسان با عروسک‌ها فراتر از بُعد مادی آن‌هاست و به نوعی بازتاب‌دهندهٔ باورها، رؤیاها و روایت‌های فرهنگی جوامع مختلف محسوب می‌شود. «عروسک به دست انسان جان می‌گیرد و هستی می‌یابد، در خیال آدمیان به وجود می‌آید و زندگی مستقل خود را آغاز می‌کند. همچنان که انسان خودش را به عروسکش انتقال می‌دهد و آن را وادار به پیروی از فرمان‌هایش می‌کند، به همان اندازه انسان نیز تسلیم این شیء می‌شود و عروسک موجودیت پیدا می‌کند» (برد، ۱۳۸۱: ۱۸؛ یورکفسکی، ۱۳۹۳: ۲۰). این انگاره که کلمهٔ "doll" (عروسک) از "idol" (بت) گرفته شده است، چشم‌اندازی جالب برای تحلیل دگردیسی مفهومی اشیای آیینی به عروسک‌های دم‌دستی عرضه می‌کند (Kauppinen, 2000: 14). چنین فرایندی می‌تواند نشان‌دهندهٔ انتقال تدریجی نقش و معنای این اشیا باشد؛ از ویژگی‌های نمادین و مقدس به اشیای سرگرم‌کننده یا تزیینی. در این چارچوب، ناهیدها یا ونوس‌های کوچک به دست‌آمده از دوره‌های پیشاتاریخ می‌توانند نمونه‌هایی کلیدی باشند. برخی از ویژگی‌های این اشیا، مانند جزییات مو در ناهید ویلندورف (Willendorf) (تصویر شماره ۱) و لباس در ناهید لسپوکیو (Lespuque) (تصویر شماره ۲)، شباهت‌هایی به عروسک‌ها دارند. این ویژگی‌ها می‌تواند نشان‌دهندهٔ انتقال تدریجی این اشیا از باستان به ادوار تاریخی بعدی باشند. در این میان، کارکرد مفهومی ناهیدها به عنوان پل‌های ارتباطی میان بت و عروسک، می‌تواند به روشن شدن رابطهٔ عاطفی انسان با عروسک‌ها در طول تاریخ کمک کند؛ و نیز این که ناهیدهایی از این دست چه کارکردهای جادویی، شمنیستی، توتمیستی یا فتیشیستی داشته‌اند، «عروسک‌ها در جایگاه آیینی خود، حامل حافظهٔ کهن‌الگویی یا جمعی هستند و با نیرویی جادویی در قالب انسان شکل می‌گیرند» (Williams, 2007: 119-120). علاوه بر این، پژوهشگران ناهیدها را نمادهای باروری دانسته‌اند (Neal, 1992: 19; Hartt, 1976: 26).



تصویر شماره ۲. ناهید لسیوکیو ۲۵۰۰۰ سال پ.م، موزه

URL2 مردم‌شناسی فرانسه



تصویر شماره ۱. ناهید ویلندورف، ۳۰۰۰۰ سال پ.م، موزه تاریخ طبیعی

URL1 وین

۲-۲- عروسک‌های نخودی فرخشهر

فرخشهر با نام قدیمی "قهفرخ" یکی از مناطق آباد و باستانی چهارمحال و بختیاری است. این منطقه در دامنه کوه رُخ در کنار شاهراه کهن اصفهان به خوزستان قرار گرفته است؛ که در روزگار اتابکان لر رونق فراوان داشت و منابع مختلف کهن بدان اشاره کرده‌اند. ابن بطوطه سیاح مغربی، در اوایل سده هشتم ه.ق از این شهر گذر کرده و نام آن را در سفرنامه خود ذکر کرده است (ابن بطوطه، ۱۳۷۰، ج ۱: ۲۱۰). از این رو قهفرخ از جمله مناطقی است که به دلیل پیشینه فرهنگی غنی، آداب و رسوم و باورها و سنت‌های شفاهی گوناگون در آن رواج دارد. در منطقه فرخشهر، عروسک‌های نخودی (تصویر شماره ۳)، با جنسیت مذکر و مؤنث به صورت گروهی، به عنوان تزیینی برای سفره هفت‌سین و نمادی از برکت، در فصل بهار و آغاز سال نو بر روی سبزه‌ها می‌درخشند (شمایی قهفرخی، ۱۳۹۹، ۱۰: بهمن). برای ساخت عروسک‌های نخودی، ابتدا یک نخود درشت انتخاب کرده و سوراخ کوچکی در آن ایجاد می‌کنند. سپس یک تکه چوب ظریف را با چسب به نخود متصل کرده تا بدن عروسک شکل بگیرد. برای پاها نیز دو

تکه چوب دیگر را به چوب اصلی وصل می‌کنند. پس از آن، با رنگ یا مداد رنگی چهره عروسک‌ها را نقاشی کرده و جزئیات صورت را طراحی می‌کنند. در نمونه زنانه، علاوه بر پوشش تن، یک تکه پارچه به عنوان چادر روی سر عروسک قرار داده شده و برای پاها شلواری تهیه می‌شود تا امکان ایستادن روی سبزه را داشته باشد. در نمونه مردانه، از کاموا برای مو، ریش یا سبیل استفاده کرده و آن‌ها را با چسب روی صورت عروسک می‌چسبانند. در نهایت، لباس محلی مردانه را به آن پوشانده و عروسک را آماده می‌کنند. این عروسک‌ها فاقد دست هستند. تحقیقات میدانی نشان می‌دهد که این رسم طی سالیان متمادی سینه‌به‌سینه از بزرگان به نسل‌های جدید منتقل شده است. یکی از راویان این پژوهش تأکید دارد که مادر بزرگم نیز بر روی سبزه سفره هفت‌سین، عروسک‌های نخودی قرار می‌داد (کریمی، ۱۴۰۳، ۲ دی). این عروسک‌ها نه تنها به زیبایی سفره می‌افزایند، بلکه نماد شروع فصل بهار و پایان زمستانی سخت و سرد هستند.

از یکی دیگر از راویان اهل فرخشهر درباره علت قرار دادن عروسک‌های نخودی بر روی سبزه پرسیده شد. وی در پاسخ گفت: "این عروسک‌ها نماد برکت و زایش بودند. سبزه خود نشانه زندگی است و عروسک نخودی را روی آن می‌گذاشتند تا سال نو سرشار از خیر و برکت باشد. گفته می‌شد که این عروسک‌ها دعا می‌کنند تا زمین محصولی پر بار دهد" (ایزدی، ۱۴۰۳، ۱۰ بهمن). ویژگی خاص این عروسک‌ها، جنسیت آن‌هاست. یکی از این عروسک‌ها جنسیت زنانه دارد، زن از دیرباز نمودی از عروسک داشته است. آشناترین معنای کلاسیک واژه «عروسک» در زبان فارسی، واژه «لعبت» است که به معنای «زن زیبارو، محبوب و جمیل» آمده است (معین، ۱۳۸۱، ج ۲: ۱۵۴۱). نظامی نیز در منظومه هفت‌پیکر، دختر پادشاه اقلیم پنجم را با عنوان «لعبت» توصیف می‌کند.

لعبتی دید چون شکفته بهار نازنینی چو صد هزار نگار (نظامی، ۱۳۳۵: ۷۶۸)

در بسیاری از فرهنگ‌ها، برای نمایش بهار از نماد زنانه بهره برده می‌شود. در این‌جا، زن به عنوان نماد باروری و ایزدبانو معرفی می‌شود.

عروسک نخودی نوروز در منطقه فرخشهر را می‌توان در پیوند با اسطوره‌های کهن باروری و غلات، همچون تصویر «مادر غله» در فرهنگ‌های تمدن‌های باستانی، مورد بررسی قرار داد. همان‌گونه که در سنت‌های آلمانی مادر غله را نماد حیات‌بخش و نگهبان محصول می‌دانستند، نخود، به عنوان یکی از غلات کهن و ماده‌ای طبیعی، در این آیین نقشی نمادین دارد. شکل طبیعی و نامنظم سطح نخود، همراه با تصور چهره‌ای انسانی که از آن ساخته می‌شود، یادآور باورهای دیرین در تجسم نیروهای طبیعت است. «در فولکلور اروپایی از "مادر چاودار" و "مادر نخود" برای هشدار به کودکان درباره نیروی پنهان در غلات استفاده می‌شد. در نوروز و بین اسلاوها می‌گویند که مادر نخود در میان نخودها می‌نشیند. لهستانی‌ها و چک‌ها پیرزن غله را در مزارع تصور می‌کنند که اگر کودکان غلات را لگدمال کنند، آن‌ها را می‌گیرد. در لیتوانی نیز پیرزن چاودار در میان مزارع حضور دارد» (فریزر، ۱۴۰۱: ۲۶۷-۲۶۸). عروسک‌های نخودی نیز در آیین نوروزی فرخشهر، مفاهیمی مشابه را در خود جای داده‌اند. این دست‌ساخته‌ها در میان سبزه‌های نوروزی جای می‌گیرند تا باروری، برکت و پیوند میان انسان و زمین را یادآور شوند. پوشاک زنان در این منطقه پیچیده و تزیینی است، و این ویژگی در پوشش‌هایی آیینی و لباس‌هایی که در مراسم اجتماعی پوشیده می‌شود، بیشتر مشهود است. عروسک‌های زنانه‌ای که در این مناسبت‌ها استفاده می‌شوند، دارای پوشش‌های ساده، ولی

جذاب هستند. چادری سفید با گل‌های ساده صورتی رنگ پوشش اصلی این عروسک است. این سادگی ممکن است نشانی از هنر ساده‌گرایانه زنانه در این منطقه باشد که بیشتر بر انتقال پیام فرهنگی تمرکز دارد تا خلق اثر هنری پیچیده. «علاوه بر این، در برخی مناطق اروپایی، مادر غله به عنوان پیرزن غله یا زن سپیدپوش شناخته می‌شود که اگر از کشاورزان خشمگین شود، محصول آن‌ها را نابود می‌کند» (فریزر، ۱۴۰۱: ۲۶۸). در ایران باستان، بسیاری از آیین‌ها و نمادهای پیشواز بهار، ریشه در ارزش‌ها و باورهای مرتبط با طبیعت و ایزدان داشته‌اند. عروسک‌های نخودی که در برخی مناطق ایران برای پیشواز بهار ساخته می‌شدند، از دیدگاه نمادین می‌توانند با این ایزد مرتبط شوند. این عروسک‌ها معمولاً از مواد طبیعی (مانند نخود، پارچه، یا چوب) ساخته می‌شوند و نشانی از باروری، زندگی، و امید به سالی پر بار و سرشار از شادی هستند.

این عروسک را می‌توان با ایزد سپندارمذ (Sependaarmaz)، یا آرمیتی (Ârmaiti) در باورهای زرتشتی مقایسه کرد، این الهه زنانه «نماد محبت، بردباری و تواضع اهورامزدا است. در جهان معنوی، او به عنوان فرشته‌ای که موکل زمین است، شناخته می‌شود. آرمیتی همیشه در تلاش است که زمین را خرم، آباد و بارور نگه دارد. در این راستا، هر کسی که در زمین به کشت و زرع پرداخته و مزرعه‌ای را آباد کند، موجب خشنودی سپندارمذ می‌شود و از برکات او بهره‌مند می‌شود» (هینلز، ۱۴۰۰: ۱۳۵). سپندارمذ به عنوان نگهبان زمین و مادر طبیعت، ارتباط مستقیمی با آیین‌هایی دارد که باروری و زایش طبیعت را جشن می‌گیرند. عروسک‌های نخودی نیز می‌توانند نمادی از این زایش و بازگشت طبیعت به زندگی باشند. از آنجا که این عروسک‌ها با عشق و ظرافت ساخته می‌شوند و در جشن‌ها به نمایش درمی‌آیند، می‌توان گفت که آن‌ها بازتابی از روحیه‌ای هستند که سپندارمذ نمایندگی می‌کند: عشق به زمین، خلایقیت، و پیوند با طبیعت. از این رو، ساختن عروسک‌های نخودی را می‌توان به نوعی ادای احترام به ارزش‌هایی دانست که سپندارمذ در فرهنگ ایرانی نماد آن است: تولد دوباره، طبیعت زنده، و استقبال از بهاری که زندگی را به زمین بازمی‌گرداند. این مفاهیم به طور طبیعی با عروسک سبزه نوروز ارتباط پیدا می‌کنند. عروسک سبزه نماد جدیدی از زندگی، رشد و باروری است که در جشن نوروز به نمایش درمی‌آید. سبزه که نماد باروری زمین و تجدید حیات است، می‌تواند به عنوان تجلی حضور سپندارمذ در دنیای مادی و نماد تلاش انسان‌ها برای آبادانی زمین و کشت و کار تلقی شود. عروسک سبزه به نوعی نمایانگر پیوند انسان با طبیعت و نیروهای مقدس است که در نوروز، زمان آغاز سال نو و آغاز بهار، بیش از پیش برجسته می‌شود. این باور را می‌توان با سنت‌های ایرانی در ارتباط با نیروهای طبیعت و ارواح باروری مقایسه کرد. در فرهنگ ایران نیز، برخی باورهای عامیانه به حضور نیروهای نادیدنی در مزارع و باغ‌ها اشاره دارند که در صورت بی‌احترامی به زمین، ممکن است محصول را دچار آسیب کنند. بنابراین، این عروسک سبزه به عنوان نمادی از پیوند انسان و زمین، هم‌راستا با آموزه‌های آرمیتی است و در واقع نشان‌دهنده قدردانی از زمین و تأکید بر اهمیت تلاش انسان در جهت حفظ و باروری آن می‌باشد.

عروسک نخودی، در بستر فرهنگی فرخشهر، می‌تواند بازمانده‌ای از همین اسطوره‌های کشاورزی باشد که در طول زمان با سنت نوروزی ترکیب شده است. همان‌طور که مادر غله را در برخی مناطق به شکل یک عروسک یا تندیس می‌ساختند و در مراسمی خاص گرامی می‌داشتند، در فرخشهر نیز عروسک‌های نخودی، که از یک ماده

خوراکی (نخود) ساخته می‌شوند، بر روی سبزه‌ها قرار داده می‌شوند تا نمادگرایانه باروری زمین و رونق زندگی را تداعی کنند. این شباهت‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از آیین‌های کشاورزی و باروری در فرهنگ‌های مختلف جهان، علی‌رغم تفاوت‌های ظاهری، از ریشه‌های مشترکی برخوردارند و بازتاب‌دهنده نیازهای انسان در مواجهه با طبیعت و چرخه‌های حیات هستند. دمتر (Dēmētēr)، ایزدبانوی غلات در اساطیر یونان، با جو و گندم پیوند داشته و نماد پرورش و تغذیه بوده است (فریزر، ۱۴۰۱: ۲۶۷). در این راستا، می‌توان نقش عروسک‌های نخودی را نیز در همین زمینه بررسی کرد؛ چراکه این نمونه‌ها نه تنها بازتابی از نقش‌های جنسیتی زن و مرد هستند، بلکه به باورهای باروری و کشاورزی نیز اشاره دارند.

این عروسک‌ها به صورت گروهی روی سبزه قرار می‌گرفتند که نمادی از همبستگی و اتحاد در جامعه بود. مردم باور داشتند که زندگی تنها با حضور جمع معنا پیدا می‌کند و برکت و خیر از در کنار هم بودن حاصل می‌شود. برخی از این عروسک‌ها به شکل مرد ساخته می‌شدند، زیرا آنان را نمادی از حامیان زمین و خانواده می‌دانستند (کرمی، ۱۴۰۳: ۲: دی). از این منظر، حضور عروسک نخودی در میان سبزه‌های نوروزی، نوعی بازآفرینی آیینی است که ریشه در باورهای کهن درباره حیات، محصول‌دهی و قدرت زایش طبیعت دارد. به این ترتیب، می‌توان گفت که عروسک نخودی فراتر از یک دست‌ساخته ساده، بازمانده‌ای از اسطوره‌ها و آیین‌های کشاورزی است که در طول قرن‌ها، همچنان در فرهنگ مردم جاری مانده است. «در دوران باستان، زن نخستین کاشف برزگری بوده است، درحالی‌که مرد، به دلیل اشتغال به شکار، تعقیب حیوانات یا چراندن گله‌ها، بیشتر اوقات از خانه دور بود. در مقابل، زن با بهره‌گیری از روحیه مشاهده‌گر خود و ذهنی هرچند محدود اما تیزبین، فرصت بررسی پدیده‌های طبیعی مانند تخم‌ریزی و جوانه‌زدن بذرها را داشت و توانست این فرایندها را به صورت مصنوعی بازسازی کند. از سوی دیگر، زن به دلیل ارتباط با عناصر باروری همچون کیهان، زمین و ماه، از جایگاه و منزلتی ویژه برخوردار بود و توانایی تأثیرگذاری بر باروری و گسترش آن را دارا می‌دانستند» (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۵۱).

آیین‌های مرتبط با عروس گندم در اتریش، که در آن آخرین بافه‌های محصول به شکل عروس و داماد درمی‌آمدند و نمادی از باروری و فراوانی محصول بودند، شباهت‌هایی با باورهای محلی ایران دارد. در فرخشهر، عروسک‌های نخودی زن و مرد نیز به نوعی بازتاب‌دهنده همین باورهای کهن هستند. این عروسک‌ها که از نخود ساخته می‌شوند، علاوه بر کارکرد آیینی، به نوعی نمایانگر پیوندهای نمادین میان کشاورزی، باروری و حاصل‌خیزی اند. همان‌طور که در جشن‌های خرمن، عروس و داماد گندم برای تضمین برکت محصول ساخته می‌شدند، در فرهنگ محلی فرخشهر نیز عروسک‌های نخودی ممکن است نقش مشابهی در حفظ و افزایش برکت و روزی ایفا کنند. «در اتریش، جوانان عروس گندم را با آخرین ساقه‌های محصول می‌آراستند. او تاجی از سنبله و گل بر سر داشت و در کنار داماد گندم در گاری می‌ایستاد. دو گاو نر گاری را می‌کشیدند و همانند مراسم عروسی، کاروان به سمت نوشگاه می‌رفت، جایی که جشن و رقص تا بامداد ادامه می‌یافت. در برخی مناطق، آخرین بافه غله را به شکل عروس و داماد بازآفرینی می‌کردند و آن را نمادی از باروری و فراوانی محصول می‌دانستند» (فریزر، ۱۴۰۱: ۴۷۲-۴۷۳).

مراسم قرار دادن عروسک نخودی بر روی سبزه نوز یکی از آیین‌های جالب و کمتر شناخته شده در فرهنگ فرخشهر چهارمحال و بختیاری است که به باورهای کهن درباره باروری، برکت و نان‌آوری مرتبط است. این رسم احتمالاً ریشه در سنت‌های باستانی دارد که در آن انسان‌های اولیه با الهام از طبیعت و تغییرات فصلی، نمادهایی برای رونق زندگی و زایش به کار می‌بردند. ارتباط این آیین با جوامع بدوی و باورهای باستانی قابل بررسی است. بسیاری از سنت‌های بهاری در فرهنگ‌های مختلف جهان به نوعی بازتاب‌دهنده نگرانی‌های جوامع کشاورز در مورد حاصل‌خیزی زمین، باران‌های به موقع و افزایش رفاه بوده‌اند. در این راستا، عروسک‌های نخودی، به عنوان نمادهایی از زن و مرد، تداعی‌کننده مفاهیم باروری و چرخه حیات هستند که با قرار گرفتن روی سبزه، امید به سالی پررونق را در دل مردم زنده می‌کنند. در باورهای مردمان کشاورز باستان، پیوند زناشویی میان آسمان و زمین نمادی از باروری و حاصل‌خیزی است. زمین نقش مادر را دارد و آسمان پدر محسوب می‌شود. آسمان با باران زمین را بارور می‌سازد و زمین نیز غلات، سبزی‌ها و گیاهان را می‌رویانند» (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۳۹).

«باور به پیوند زنان با نیروی آسمانی پربرکت و اسرارآمیز، در اندیشه مردمان جوامع کهن چنان ریشه داشته که هنوز در برخی گروه‌های کوچ‌نشین یا روستاهای دور از زندگی مدرن، کشاورزی به عنوان کار ویژه زنان شناخته می‌شود. این باور از توانایی زنان در کنترل نیروهای باروری سرچشمه می‌گیرد، زیرا آنان بهتر با فرآیند رویش گیاهان و حاصل‌خیزی زمین آشنا هستند» (طاهری، ۱۳۹۳: ۱۳). در این فرهنگ، عروسک‌هایی با جنسیت مردانه نیز وجود دارند که نمادی از دوره‌های مردسالارانه و نقش‌های اجتماعی مردان در گذشته هستند. این عروسک‌ها به‌ویژه به عنوان نمادی از نان‌آور خانواده و آغاز فصل کشت‌وکار اهمیت دارند. مردی که در این عروسک‌ها نمایش داده می‌شود، معمولاً در سنین جوانی و با لباس‌های محلی است، که علاوه بر نمایاندن شادی و سرزندگی، به عنوان نمادی از قدرت، تندرستی و آمادگی او برای فراهم کردن منابع زندگی در سال نو محسوب می‌شود.

اگر این تفکر را به عروسک نخودی منطقه فرخشهر ربط بدهیم، می‌توان پنداشت که این عروسک‌ها، مانند ناهیدها، علاوه بر جنبه تزئینی و زیبایی‌شناسی، مفهومی فراتر از بازی و سرگرمی دارند. عروسک‌های نخودی در دو جنس مذکر و مؤنث نمادهایی از زایش و باروری و نان‌آوری هستند.



تصویر شماره ۳. عروسک‌های نخودی، فرخ‌شهر، چهارمحال و بختیاری (مجموعه عروسک آیینی اقوام ایرانی، مجموعه‌دار: ناهید جعفری دهکردی). عروسک‌های نخودی در فرهنگ فرخ‌شهر نمادهایی ساده و پرمفهوم هستند که بر سفره هفت‌سین قرار می‌گیرند و به عنوان نمادهای باروری، زایش و تلاش انسانی در آغاز سال نو نمایان می‌شوند. این عروسک‌ها به دو شکل زنانه و مردانه ساخته می‌شوند که هرکدام ویژگی‌های خاص خود را دارند و معنای خاصی را منتقل می‌کنند. عروسک زنانه که معمولاً با چادر سفید طراحی می‌شود، نمادی از باروری و زایش است. این چادر سفید به عنوان پوشش زنان، در عین سادگی و بی‌آلایشی، نمایانگر پاکی، آرامش و ارتباط با طبیعت است. به همین ترتیب، عروسک زنانه در این فرهنگ به عنوان نمادی از زندگی، آغاز بهار و شکوفایی طبیعت در نظر گرفته می‌شود. از سوی دیگر، عروسک مردانه با پوشش محلی و لباس‌های ساده‌ای که به صورت سنتی در این منطقه رایج است، تصویرگر نان‌آوری، قدرت و آمادگی برای کار در فصل کشت‌وکار است. لباس مردانه این عروسک‌ها معمولاً از پارچه‌های ساده و محلی تهیه می‌شود و بیشتر بر شجاعت و استقامت در مقابل دشواری‌های زندگی تأکید دارد. این عروسک مردانه نمایانگر تصویر مردی جوان، سالم و آماده برای آغاز سال جدید و تلاش‌های کشاورزی است. هرچند این عروسک‌ها به طور ظاهری ساده هستند، اما در عمق معنا و نمادگرایی‌شان، حامل پیامی از تعادل و تکامل هستند. در فرهنگ‌های کهن، زن و مرد دو قطب مکمل در چرخه زندگی به شمار می‌آمدند؛ زن نماد باروری و رشد، و مرد نماد تلاش، کار و تأمین معیشت بود. بنابراین، در کنار هم قرار گرفتن عروسک زنانه و مردانه بر سفره هفت‌سین، نه تنها بازتاب‌دهنده این تعادل بوده، بلکه نشانه‌ای از پیوستگی میان نقش‌های مختلف انسانی در زندگی است.

این نمادها با توجه به تغییرات اجتماعی امروزی نیز قابل تفسیر هستند. امروز نقش‌های زنان و مردان در جامعه به شکل گسترده‌ای تغییر کرده است. زنان در کنار نقش‌های مادری، به عنوان فعالان اجتماعی و اقتصادی نیز در جامعه حضور دارند و مردان نیز به جز مسئولیت‌های تأمین معیشت، در بسیاری از جنبه‌های زندگی خانواده مشارکت دارند. این تغییرات اجتماعی، در واقع باعث تحول در نمادهای سنتی نیز شده و بازتابی از نقش‌های جدید زنان و مردان در زندگی روزمره است.

در مجموع، عروسک‌های نخودی در فرهنگ فرخشهر فراتر از یک تزیین سنتی، نمادهایی از امید، زندگی، تلاش و همکاری میان طبیعت و انسان هستند. این عروسک‌ها نمایانگر پیوند عمیق میان انسان و طبیعت و همچنین تأکید بر تعادل میان کار و باروری هستند.

۳- نتیجه‌گیری

عروسک‌های نخودی در فرهنگ فرخشهر چهارمحال و بختیاری به عنوان نمادهای فرهنگی و اجتماعی دارای بار معنایی بسیار عمیق و گسترده‌ای هستند. این عروسک‌ها که بر سفره هفت‌سین نوروزی قرار می‌گیرند، فراتر از یک تزیین ساده، به عنوان نمادهایی از باروری، تولد، تجدید حیات طبیعت و تعامل انسان و زمین، نقش‌های مهمی ایفا می‌کنند. عروسک‌های نخودی که به دو شکل زنانه و مردانه ساخته می‌شوند، نمادی از دو قطب مکمل در چرخه زندگی هستند که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند و در کنار یکدیگر تعادل و تکامل اجتماعی را نمایان می‌سازند. عروسک‌های زنانه، با پوشش چادر سفید که نمادی از پاکی و سادگی است، به عنوان نشانه‌ای از باروری، زایش و آغاز فصل بهار در نظر گرفته می‌شوند. این عروسک‌ها نه تنها نمایانگر نیروهای مادری و قدرت زن در ایجاد زندگی هستند، بلکه ارتباط عمیق و طبیعی زنان با فرآیندهای زیستی و زمین را نیز به نمایش می‌گذارند. در این فرهنگ، زنان همواره به عنوان نگهبانان اصلی فرآیند باروری و رشد طبیعت شناخته می‌شده‌اند. عروسک زنانه، در این معنا، همچون الگویی از زندگی و ادامه حیات است که همزمان با آغاز بهار و شکوفایی طبیعت، تجلی‌گر انرژی و تلاش زن در تولید و حفظ حیات به‌ویژه در زمینه کشاورزی و زراعت است. در مقابل، عروسک‌های مردانه که با لباس‌های محلی ساده ساخته می‌شوند، نماد نان‌آوری و تلاش برای تأمین معیشت هستند. این عروسک‌ها تصویری از مردانی سخت‌کوش و آماده برای مشارکت در فرآیندهای کشاورزی و تولید منابع غذایی در فصل بهار ارائه می‌دهند. مردان در فرهنگ کشاورزی به عنوان تأمین‌کنندگان منابع اقتصادی و غذایی شناخته می‌شوند و در این عروسک‌ها نیز، تلاشی نمادین برای ادامه زندگی و شکوفایی طبیعی به تصویر کشیده می‌شود. این عروسک‌ها نه تنها نماد نقش اقتصادی مردان در تأمین منابع زندگی می‌باشند، بلکه تأکیدی بر اهمیت کار گروهی و هم‌پیوستگی میان زن و مرد در فرآیند زندگی و تولید نیز هستند. ترکیب این دو نماد، زنانه و مردانه، که در عروسک‌های نخودی به وضوح در کنار یکدیگر قرار دارند، نشان‌دهنده تعادل و تعامل میان دو جنس است. عروسک‌های نخودی فرخشهر، به طور مستقیم پیوندی عمیق با اسطوره‌ها و باورهای کهن کشاورزی دارند. در بسیاری از فرهنگ‌های کشاورزی، نقش زن به عنوان نگهبان و مربی زمین و فرآیندهای طبیعی و نقش مرد به عنوان تلاشگر و نان‌آور در نظر گرفته می‌شده است. در این معنا، عروسک‌های نخودی فرخشهر نیز نمایانگر یک همکاری متوازن و حیاتی میان دو جنس در جهت حفظ و تقویت چرخه زندگی هستند. اما نکته قابل توجه این است که عروسک‌های نخودی در دوره‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی همچنان به عنوان نمادهایی از همکاری و تعادل میان زن و مرد باقی مانده‌اند. این تغییرات اجتماعی، به طور ضمنی در عروسک‌های نخودی نمایان شده و نشان‌دهنده تحولی در مفهوم همکاری میان زن و مرد در دنیای مدرن است. به عبارت دیگر، عروسک‌های نخودی همچنان باقی مانده‌اند، اما در عین حال خود را با شرایط جدید تطبیق داده‌اند. از سوی دیگر، عروسک‌های نخودی می‌توانند به عنوان نمادهایی از ارتباط انسان با

طبیعت و چرخه زندگی در نظر گرفته شوند. این عروسک‌ها، با وجود سادگی، هم‌چنان مفهوم عمیق همکاری و هم‌زیستی انسان و طبیعت را به نمایش می‌گذارند. در حقیقت، این عروسک‌ها نه تنها به عنوان نمادهای باروری و تلاش انسانی به کار می‌روند، بلکه نشانه‌هایی از احترام به طبیعت و درک اهمیت تعامل با زمین و محیط‌زیست نیز هستند. در دنیای مدرن، این پیام‌ها اهمیت بیشتری یافته و به‌ویژه با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی، یادآوری به اهمیت حفظ و مراقبت از زمین و منابع طبیعی را به همراه دارند. عروسک‌های نخودی فرخ‌شهر، به عنوان یک سنت کهن، هم‌چنین نمایانگر پیوند میان نسل‌های گذشته و حال هستند. این عروسک‌ها، با حفظ ارتباط خود با سنت‌های قدیمی و در عین حال انطباق با دنیای معاصر، نشان‌دهنده قدرت فرهنگ‌های بومی در حفظ و انتقال باورها و ارزش‌های انسانی و اجتماعی هستند. در نهایت، عروسک‌های نخودی نه تنها به عنوان یک تزئین یا یادگاری از نوروز باقی مانده‌اند، بلکه به عنوان نمادهایی از همکاری میان انسان‌ها و طبیعت، و تعامل میان زنان و مردان در ایجاد و حفظ حیات، در تاریخ فرهنگی فرخ‌شهر جایگاه ویژه‌ای دارند. این عروسک‌ها هم‌چنان، در کنار تغییرات اجتماعی و فرهنگی، نمادهایی از تعادل، امید و تجدید حیات هستند و در انتقال ارزش‌ها و باورهای فرهنگی و اجتماعی این منطقه نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند.

در نهایت پیشنهاد می‌شود که عروسک‌های آیینی سایر فرهنگ‌های مناطق جغرافیایی ایران نیز توسط پژوهشگران حوزه مردم‌شناسی واکاوی شوند.

یادداشت‌ها

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان "کارکردهای گوناگون عروسک‌های محلی در فرهنگ و ادبیات عامیانه چهارمحال و بختیاری" بوده که در دانشگاه پیام‌نور به انجام رسیده است.

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول: تهیه و آماده‌سازی اطلاعات اسنادی و میدانی، تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل اطلاعات و نتایج، تهیه پیش‌نویس مقاله.

نویسنده دوم: نویسنده مسئول، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی و نهایی سازی مقاله بر اساس شیوه‌نامه.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه پیام نور انجام شد.

حمایت مالی از این پژوهش از طرف دانشگاه پیام نور، در قالب طرح پژوهشی انجام شده است.

منابع

ابن بطوطه، محمد بن عبدالله (۱۳۷۰). *سفرنامه ابن بطوطه*، جلد ۱، ترجمه محمدعلی موحد، تهران: آگه.

- الیاده، میرچا (۱۳۷۲). رساله در تاریخ ادیان، ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش.
- ایزدی، فریبا. (۱۴۰۳). مصاحبه شخصی، بهمن‌ماه، ۱۰، چهارم‌حال و بختیاری، فرخشهر.
- برد، بیل (۱۳۶۴). هنر عروسکی. ترجمه بهروز ذوالفقاری. تهران: جهاد دانشگاهی.
- تکیه‌خواه، سیده روناک (۱۳۹۲). پژوهشی در کاربرد عروسک‌های آیینی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما محمدعلی بنی‌اسدی. تهران: دانشگاه تهران.
- جعفری دهکردی، ناهید؛ طاهری، صدرالدین و ایزدی دهکردی، سیده مریم (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی عروسک‌های روان‌آسا در فرهنگ‌های ایرانی». فرهنگ و ادبیات عامه. ۹ (۴۱)، ۱۹-۱۸۳.
- جعفری دهکردی، ناهید؛ طاهری، صدرالدین و ایزدی دهکردی، سیده مریم (۱۴۰۲). «جایگاه تاریخی عروسک در فرایند شکل‌گیری دگرخود انسانی». روان‌شناسی فرهنگی، ۷ (۱)، ۳۲۳-۳۵۰.
- رستم‌آبادی. سمیرا (۱۳۹۲). بررسی راز عروسک در حقیقت وجودی انسان از اسطوره تاکنون. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: نورایر ناظریان. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۹). زمینه فرهنگ‌شناسی تألیفی در انسان‌شناسی فرهنگی و مردم‌شناسی، تهران: انتشارات عطار.
- زمانی، افسانه (۱۳۹۶). مطالعه تطبیقی عروسک‌های آیینی ایران با توجه به کارکرد و فرم (آیین‌های باران خواهی. آفتاب‌خواهی و نوروز). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما محمود عزیزی. تهران: دانشگاه پیام نور تهران شرق.
- شمایی، محمدعلی (۱۳۹۹). مصاحبه شخصی، بهمن‌ماه، ۱۰، چهارم‌حال و بختیاری: فرخشهر.
- صالح‌پور، اردشیر (۱۳۹۱). پیکرکها. سیماچه‌ها. و عروسک‌های کهن ایران. تهران: انتشارات نمایش.
- طاهری، صدرالدین (۱۳۹۳). ایزدبانوان در فرهنگ و اساطیر ایران و جهان. تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- عظیم‌پور، پوپک (۱۳۸۹). فرهنگ عروسک‌ها و نمایش‌های عروسکی آیینی و سنتی ایران. تهران: انتشارات نمایش.
- فریزر، رابرت (۱۴۰۱). شاخه زرین: پژوهشی در جادو و دین. ترجمه کاظم فیروژند. تهران: آگاه.
- فیشر، ارنست (۱۳۶۸). تولید اجتماعی هنر. ترجمه بی‌نام. تهران: انتشارات سروش.
- کرسول، جان (۱۳۹۸). پژوهش کیفی و طرح پژوهش انتخاب از پنج رویکرد روایت‌پژوهی. پدیدارشناسی. نظریه داده‌بنیاد. قوم‌نگاری. مطالعه موردی. ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی. تهران: انتشارات صفار.
- کرمی، حسن (۱۴۰۳). مصاحبه شخصی، آذرماه، ۲، چهارم‌حال و بختیاری، فرخشهر.
- مجموعه عروسک آیینی اقوام ایرانی، مجموعه‌دار: ناهید جعفری دهکردی
- معین، محمد (۱۳۸۱). فرهنگ فارسی. جلد ۲. تهران: آدنا. کتاب راه‌نو.
- نظامی گنجه‌ای، الیاس بن یوسف (۱۳۳۵). کلیات دیوان حکیم نظامی مخزن الاسرار. خسرو و شیرین. لیلی و مجنون. هفت‌پیکر. شرفنامه. اقبالنامه. از روی متن تصحیح شده وحید دستگردی. تهران: امیرکبیر.
- هینلز، جان (۱۴۰۰). شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: نشر چشمه.
- یورکفسکی، هنریک (۱۳۹۳). عملکرد فرهنگی تئاتر عروسکی. ترجمه زهره بهروزی‌نیا. تهران: نشر قطره.
- Hartt, F. (1976). *Art: A History of Painting, Sculpture, Architecture, 2 Vols; Vol. 1, Prehistory, Ancient World, Middle Ages*. London: Thames and Hudson.
- Kauppinen. A. (2000). *The Doll; The Figure of the Doll in Culture and Theory*, A Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy. Scotland: University of Stirling.
- Neal, L (1992). *The Female Nude: Art, Obscenity and Sexuality*. London: Routledge.

Williams, M (2007). "Including the Audience: The Idea of 'the Puppet' and the Real Spectator" *Australasian Drama Studies; St. Lucia*. 51, 119-132.

URL1:https://www.nhm-wien.ac.at/en/exhibitions/permanent_exhibitions/mezzanine_level (Retrived: 03/07/2022).

URL2:<https://www.museedelhomme.fr/fr/venus-de-lespugue> (Retrived: 08/07/2022).

References

- Azimpour, P. (2010). The dictionary of puppets and ritual and traditional puppet shows in Iran. Tehran: Namayesh Publications. [in Persian].
- Berd, B (1985). Puppet Art. Translated by Behrouz Zolfaghari. Tehran: Jihaddaneshgahi. [in Persian].
- Collection of Ritual Dolls of Iranian Tribes, Compiled by: Nahid Jafari Dehkordi. [in Persian].
- Cresswell, J.W. (2019). Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches, Translated by Hassan Danaeifard and Hossein Kazemi. Tehran: Saffar Publications. [in Persian].
- Eliadeh, M. (2015). Rites and symbols of initiation; The mysteries of birth and rebirth, translated by Mani Salahi Allameh, Tehran: Niloufar Publications. [in Persian].
- Fisher, A (1989). The Social Production of Art. Anonymous translation. Tehran: Soroush Publications. [in Persian].
- Frazer, J. G. (2021). The golden bough: a study in magic and religion, translated by Kazem Firouzmand. Tehran: Aghah. [in Persian].
- Hartt, F. (1976). Art: A History of Painting, Sculpture, Architecture, 2 Vols; Vol. 1, Prehistory, Ancient World, Middle Ages. London: Thames and Hudson.
- Heinls, J (1999). Persian Mythology, translated by Zhaleh Amouzgar and Ahmad Tafazzoli, Tehran: Cheshmeh Publishing House. [in Persian].
- Ibn Battuta, M. (1999). Ibn Battuta's Travels, Vol 1, translated by Mohammad Ali Movahed, Tehran: Agha. [in Persian].
- Izadi, F. (2023). Personal interview, February 10, Chaharmahal and Bakhtiari, Farrokhshahr. [in Persian].
- Jafari Dehkordi, N, Taheri, S, & Izadi Dehkordi, S. M. (2021). Typology of Mind-Healer Dolls in the Iranian Cultures. *Culture and Folk Literature*, 9(41), 138-182. [in Persian].
20.1001.1.23454466.1400.9.41.4.6
- Jafari Dehkordi, N, Taheri, S, & Izadi Dehkordi, S. M. (2023). The historical place of dolls in the process of forming the human Alter Ego. *Cultural Psychology*, 7(1), 323-350. [in Persian].
[10.30487/JCP.2023.336244.1404
- Jurkowski, H. (2014). Aspects of Puppet Theatre. Translated by Zohreh Behrouzinia. Tehran: Qatra Publishing. [in Persian].
- Karami, H. (1974). Personal interview, December 2, Chaharmahal and Bakhtiari, Farrokhshahr. [in Persian].
- Kauppinen, A. (2000). The Doll; The Figure of the Doll in Culture and Theory, A Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy. Scotland: University of Stirling.
- Moin, M. (1982). Persian Dictionary. Volume 2. Tehran: Adena. Book of Rahenu. [in Persian].
- Neal, L. (1992). The Female Nude: Art, Obscenity and Sexuality. London: Routledge.
- Nizami Ganjaei, A. (1956). Generalities of the Divan of Hakim Nezami, Makhzan-ul-Asrar. Khosrow and Shirin. Lily and Majnun. Haft Peykar. Sharafnameh. Iqbalnameh. Based on the revised text of Vahid Dastgerdi. Tehran: Amir Kabir. [in Persian].
- Rooholamini, M. (2010). The field of compositional anthropology in cultural anthropology and anthropology, Tehran: Attar Publications. [in Persian].
- Rostamabadi, S. (2013). Investigating the secret of the doll in the reality of human existence from myth to the present. Master's thesis. Supervisor: Nourayer Nazarian. Tehran: Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [in Persian].
- Salehpour, A. (2012). Figurines. Figures. and ancient Iranian dolls. Tehran: Namag Publications. [in Persian].
- Shamai, M.A. (2019). Personal interview, February 10, Chaharmahal and Bakhtiari: Farrokhshahr [in Persian].

- Taheri, S. (2014). Goddesses in Iranian and World Culture and Mythology. Tehran: Enlighteners and Women's Studies Publications. [in Persian].
- Tekyekhah, S. R. (1993). A Study on the Use of Iranian Ritual Puppets. Master's Thesis, Supervised by Mohammad Ali Bani-Asadi. Tehran: University of Tehran. [in Persian].
- Williams, M. (2007). Including the Audience: The Idea of 'the Puppet' and the Real Spectator Australasian Drama Studies; St. Lucia. 51, 119-132.
- Zamani, A. (2017). A comparative study of Iranian ritual dolls with regard to function and form (rain-seeking rituals, sun-seeking rituals and Nowruz). Master's thesis. Supervisor: Mahmoud Azizi. Tehran: Payam Noor University of Tehran East. [in Persian].
- URL1:https://www.nhm-wien.ac.at/en/exhibitions/permanent_exhibitions/mezzanine_level (Retrived: 03/07/2022).
- URL2:<https://www.museedelhomme.fr/fr/venus-de-lespugue> (Retrived: 08/07/2022).

